

У. С. Родыгина // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39-48. 13. Самарин Ю. А. Психология студенческого возраста и становление специалиста / Ю. А. Самарин // Вестник высшей школы. – М., 1969. – № 8. – С. 127-130. 14. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 544 с. 15. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / Под ред.

И. В. Дубровиной. – М., 1983. – 256 с. 16. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления // Автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.13 / Л. Б. Шнейдер / МГУ. – М., 2001. – 43 с. 17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон / А. В. Толстых (общ. ред. и предисл.); А. Д. Андреева и др. (пер. с англ.). – М.: Прогресс, 1996. – 344 с.

Надійшла до редколегії

О. Кузьмінська, аспірант

ЕКОНОМІКО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ У ПОНЯТІЙНОМУ ПОЛІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті здійснюється розмежування понять, що є близькими за своїм змістом до досліджуваної категорії, аналізується співвідношення економіко-психологічної адаптації з економічною соціалізацією, сутність та структура готовності особистості до матеріального самозабезпечення.

Separation of concepts that are close in content to the studied category is made in the article, the ratio of economic-psychological adaptation to the economic socialization; the nature and structure of the readiness of individuals to financial self-sufficiency are analyzed.

Сучасне українське суспільство характеризується глибокими соціально-економічними змінами, які здійснюють вплив на усі сфери життя населення. Нестабільність економічних процесів, притаманна українському перехідному суспільству, а отже і зростання вимог до особистості як до суб'єкта власного добробуту зумовлюють актуальність проблеми соціально-психологічної адаптації людини до нової економічної реальності.

Особливо гостро ця проблема постає перед молоддю людиною, яка отримує вищу освіту. Для багатьох із студентів вже в момент вступу до вищого навчального закладу актуальним стоїть питання практичного забезпечення достойного, суб'єктивно необхідного рівня власного економічного благополуччя. Ця проблема особливо гостро постає перед тими із студентів, для кого актуальними є як особистісні чинники економічної дезадаптації (нездатність проявити особистісні якості справжнього суб'єкта самозабезпечення власного добробуту), так і об'єктивні (загальна фінансово-економічна криза в країні, отже, інфляція, зниження рівня добробуту сім'ї студента, що відображується на її спроможності забезпечувати належний рівень його матеріального благополуччя).

Теоретико-методологічні основи концепції соціальної адаптації закладені у працях Е. Еріксона, А. Маслоу, Р. Мертона, Дж. Міда, Т. Парсонса, К. Роджерса, Е. Фромма, Дж. Хоманса та ін. У працях Н. Смельзера, П. Сорокіна, Н. Горлача, В. Лагутіна, Ю. Пачковського, В. Пилипенка, І. Попової, Е. Суїменка, Т. Тишки, А. Уледова, Л. Хижняк та ін. основну увагу приділено соціоекономічним аспектам дослідження знання та його впливу на економічну поведінку.

Проблеми адаптації людини до соціального середовища присвячені дослідження російських вчених Л. Буєва, А. Георгієвського, Л. Корела, Е. Маркаряна, Г. Царегородцева та ін. Проблемою адаптації особистості до умов мінливого суспільства займалися Е. Головаха, О. Донченко, А. Злобіна, І. Кононов, Н. Лукашевич, Н. Паніна, Н. Победа, А. Ручка, І. Рущенко, В. Тихонович та інші дослідники. Вивчення ставлення особистості та групи до соціально-економічних умов їх життєдіяльності займалися Н. Дембицька, А. Журавльов, В. Москаленко, В. Позняков, Фам Дан Куанг. Також досліджувались вікові особливості соціально-психологічної адаптації (О. Беленок), адаптації до соціально-економічних змін (Г. М. Зраковський, Е. К. Казакова, А. Л. Журавльов, А. Б. Купрейченко, Е. В. Харитонова); особливості соціально-психологічної адаптації різних прошарків російського суспільства до нового соціального середовища (Л. В. Міллер, В. І. Моросанова, Е. В. Харитонова, Л. Ф. Вязнікова, А. В. Махнач, А. І. Лактіонова); психоло-

гічні механізми і особистісні детермінанти адаптації (Т. А. Ребеко, Т. А. Індіна, А. В. Махнач, А. І. Лактіонова, А. О. Прохоров, Е. Г. Удачіна, С. В. Квасовец, О. П. Стерлігова, Т. С. Посохова); професійну адаптацію (Д. Н. Завалишина, Е. П. Єрмолаєва, Ю. Я. Голюков, А. Н. Костин, С. Ю. Манухіна, О. Н. Чернишева, Е. Л. Адашкін, Ю. Н. Тарасова); адаптацію людини до незвичних і екстремальних умов життєдіяльності (Л. Г. Дика, Г. Ю. Крилова, В. Н. Абрамова, Е. О. Лазебна, М. Е. Зелєпова, О. А. Істоміна, В. В. Павловський, Г. С. Дупін, Т. Н. Берг, М. А. Долгополова).

При аналізі проблеми взаємодії економічних і соціально-психологічних явищ, особливостей економічного і соціально-психологічного підходів до дослідження суб'єктів економічної діяльності ми брали до уваги теоретичні уявлення, викладені в роботах В. Автомова, Н. Андрєєвої, Т. Базарова, М. Бункіної, Г. Ван Вельдховена, К.-Е. Вернеріда, В. Верховіна, О. Дейнеки, А. Журавльова, А. Карнишева, А. Китова, В. Новікова, В. Попова, Ф. Ван Райя, В. Радаєва, М. Соколінського, Е. Тугаревої, А. Філіппова та ін.

Економічні реформи, впровадження ринкової системи відносин, динаміка економічної сфери висувають перед економічною психологією завдання вивчити низку питань, пов'язаних з економіко-психологічною адаптацією молоді та ставленням до особистої власності. Недостатньо розробленими залишаються теоретичні і практичні аспекти проблеми детермінації соціально-психологічної адаптації молоді людини в умовах економічної депривації, зокрема, за різних стилів матеріального забезпечення.

У науковій літературі існує велика кількість визначень адаптації, адже цією проблемою займалась значна кількість дослідників. У сучасному психологічному словнику адаптація тлумачиться як засвоєння норм і цінностей даного суспільства [17]. А. Реаном, А. Кудашевим та А. Барановим адаптація розуміється як "процес і результат внутрішніх змін, зовнішнього активного пристосування і самозміни індивіда до нових умов існування" [16; 5]. А. Бодров [4] визначає адаптацію як системну відповідь організму і психіки на тривалі і багаторазовий вплив факторів середовища, пов'язаний з перебудовою механізмів гомеостатичної регуляції, формуванням функціонального забезпечення життя та діяльності у відповідності з новими, зміненими умовами середовища.

В. Медведєв [12] визначає сутність процесу психологічної адаптації як процес формування у свідомості людини концептуальної моделі, що включає спосіб впливу, його об'єктивну і суб'єктивну значимість для наслідків взаємодії людини і середовища, стратегію і

тактику відповідних реакцій і формування на основі цього образу стану, що забезпечує відповідні дії людини. Психологічна адаптація передбачає визначення суб'єктивної мети як варіанту усвідомленого рішення проблеми, що виникла, з урахуванням особистісних характеристик.

У соціально-психологічних дослідженнях використовують термін "соціальна адаптація", яким позначають цілісний, безперервний, динамічний і відносно стійкий процес встановлення відповідності між рівнем актуалізованих на даний момент потреб та рівнем їх можливо (перспективного) задоволення [11; 18].

Під поняттям "соціально-психологічна адаптація" О. Зотова, І. Кряжева, Л. Ключникова розуміють включеність особистості у взаємодію з середовищем, що являє собою процес розв'язання суперечності у двох тенденціях – злиття особистості з соціумом, з одного боку, та її самовизначення, виділення власної індивідуальності, з іншого [6; 8].

Отже, соціально-психологічна адаптація є складним, діалектичним процесом взаємодії особистості і середовища, що призводить до оптимального співвідношення ціль і цінностей особистості та середовища, реалізації внутрішньоособистісного потенціалу в конкретних умовах життєдіяльності за сприятливого емоційного самопочуття [14]. Основними проявами психологічної адаптації є взаємодія людини з оточуючими людьми і її активна діяльність.

Важливе значення для розуміння адаптації в контексті трансформаційних процесів та в умовах економічної нестабільності мають праці, присвячені аналізу соціальних змін. Проблеми адаптації до ринку в сучасній економічній ситуації, вибору економічних стратегій соціальних дій, формування нових моделей та способів адаптації розкрито у працях Є. Авраамової [1], Є. Луковицької [11], Є. Балабанової [3].

У суспільстві збільшується кількість людей, які відчувають економічну депривацію в різних формах. Під економічною депривацією розуміється вимушене неповне споживання або вимушена відмова від споживання матеріальних благ і послуг, необхідних для задоволення основних потреб особи [13].

Залежно від життєвих ресурсів (здоров'я, вік, стать, освіта і т. ін.) і індивідуально-психологічних особливостей одні люди виявляються більш пристосованими до змін і вимог нового економічного устрою, а інші – менш пристосованими. Як зазначають В. А. Хашченко і А. В. Баранова [19], процеси соціально-економічної адаптації і економічної соціалізації виступають психологічними механізмами становлення економічної ідентичності особи. Економічна ідентичність, що розглядається як системоутворююча частина економічного Я особи, є психологічною категорією, яка відображає результат визначення людиною свого положення в системі відносин власності. Провідним механізмом формування економічної ідентичності особи є соціальна категоризація в біполярній системі її уявлень про "багатство – бідність". Необхідно розрізняти поняття економічної ідентичності і економічного статусу особи як економічної категорії, що відноситься, перш за все, до характеристики матеріального положення людини, що визначається рядом об'єктивних ознак, наприклад, рівнем доходу і споживання, матеріального, майнового добробуту, володінням об'єктами власності. Економічна ідентичність найчастіше не співпадає з реальним економічним статусом індивіда. Економічна ідентичність припускає усвідомлення (оцінювання, переживання і відношення) своєї тотожності з конкретною соціально-економічною групою власників, визначеність якої залежить від змісту еконо-

мічних уявлень людини і ступеня їх диференційованості. Економічна ідентичність – це не тільки усвідомлення своєї тотожності з групою, але і її оцінка, значущість членства в ній, що припускає наявність певних відчуттів: позитивних – гордість, самоповага, або протилежних – образа, страх, приниженість, ущемленість. Особливістю економічної ідентичності є випереджаюча реальну картину економічного добробуту особи її економічна спрямованість, тобто орієнтованість на перспективу. Це пов'язано з економічними очікуваннями і домаганнями особи. Відомо, що у міру зростання особистих накопичень або суми матеріальних цінностей, якими володіє суб'єкт власності, міняються і уявлення про їх суб'єктивну значущість. Це веде не тільки до переоцінки свого майнового статусу, але і змін у соціальних стандартах поведінки.

Проблема економічної соціалізації особистості пов'язана з низкою питань економічної поведінки і соціально-психологічної адаптації. Як відомо, соціалізованість особистості виявляється не тільки у сформованості соціальних властивостей особистості, але й у здійсненні особистістю поведінки у відповідності зі сформованими у неї характеристиками, адекватність яких виявляється в показниках соціально-психологічної адаптації до соціально-економічних умов життєдіяльності людини. Тому для розуміння сутності процесу економічної соціалізації важливим є дослідження соціально-психологічних факторів економічної поведінки особистості та особливостей економіко-психологічної адаптації.

Механізм соціалізації, на думку А. Петровського, виступає закономірна зміна фаз адаптації. У процесі соціалізації людина так чи інакше самозмінюється. Самозміна – це процес і результат більш-менш усвідомлених, цілеспрямованих і успішних зусиль людини, спрямованих на те, щоб стати іншим (рідше – повністю, як правило, – частково). Зусилля можуть бути спрямовані на зміну: своїх зовнішності і фізичних якостей; особистісних властивостей; інтелектуальної, волевої, потребнісної, експресивної, духовної, соціальної сфер (знань, умінь, цінностей, установок й ін.); поведінкових сценаріїв; образу і стилю життя; ставлення до себе (самооцінки), відносин із собою (самоповаги, самоприйняття), відносин зі світом (світосприйняття, світобачення – картини світу), відношення до світу (аспектів і способів самореалізації й самоствердження).

Необхідно відзначити, що загальноприйнятого визначення адаптації не існує. Найбільш повне та вдале, на наш погляд, системне визначення адаптації, на основі узагальнення праць попередників запропонував М. С. Корольчук: адаптація - це активна системна відповідь функцій організму, яка спрямована на підтримку гомеостазу та створення адекватної врегульованої програми, відповіді з мінімальними реакціями на умови, що постійно змінюються [10].

С. О. Шапкін виділяє 4 компоненти адаптації [9]:

- 1) активаційний (органічні й функціональні витрати, спрямовані на досягнення значущих для суб'єкта цілей);
- 2) когнітивний (перебудови когнітивних процесів, спрямовані на вироблення найбільш ефективних способів переробки інформації, без яких ефективна адаптація неможлива);
- 3) емоційний (визначається динамікою емоційних переживань, що є суб'єктивними індикаторами ефективності процесу адаптації);
- 4) мотиваційно-вольові процеси (забезпечують координацію всіх інших компонентів і напрямів реалізації значущих для суб'єкта цілей і тим самим надають процесу адаптації стійкості й безперервності)

Економічна соціалізація передбачає включення людини у різні економічні простори (інвестування, ведення сімейного бюджету, купівля-продаж). Процес включення людини у ці простори є стресовим, адже людина щоразу зіштовхується з новими умовами, до яких повинна швидко адаптуватись. І чим швидше і ефективніше пройде

адаптація до нових умов, які висуває навколишнє середовище, тим ефективнішим буде процес економічної соціалізації. Економіко-психологічна адаптація виступає як мікрівимір соціалізаційного процесу (див. рис. 1). Тому ми будемо розглядати процес економічної соціалізації крізь призму економіко-психологічної адаптації.

Рис. 1. Співвідношення економіко-психологічної адаптації та економічної соціалізації

Економіко-психологічна адаптація виступає частиною адаптації людини як суб'єкта господарювання до ринку (виробника і споживача, учасника обміну і розподілу, об'єкту економічної політики) [15]. Вона розглядається як частина соціальної адаптації, що являє собою адаптацію суб'єкта господарювання до економічних умов, що динамічно змінюються, і проявляється в бідності чи матеріальному благополуччі, тобто в економіч-

ному статусі і якості життя людини, в її очікуваннях і ставленні до економічних реформ, ринку, грошей [2].

Будучи суб'єктом економічних відносин, людина щоразу здобуває новий досвід, адже можуть змінюватись ціни на товар, його асортимент, люди, залучені до цього процесу. Кожна така ситуація є адаптаційним процесом. Процес економіко-психологічної адаптації схематично можна зобразити за допомогою U-подібної кривої (див. рис. 2):

Рис. 2. Крива процесу економіко-психологічної адаптації (ЕПА)

Економіко-психологічна адаптація пов'язана з економічним статусом і ставленням до нього, добробутом, економічним благополуччям або бідністю, економічними мотивами, нормами і очікуваннями. Показником ефективної адаптації слугує показник "якість життя", який включає суб'єктивну оцінку благополуччя [5]. "Якість життя" містить у собі й оцінку здоров'я, політичний, соціальний та інші аспекти, але економічне благополуччя визнається основною її підструктурою. О. Дейнека, посилаючись на західні дослідження, виокремлює такі підстави для визначення економічного благополуччя: задоволення працею і доходом, задоволення споживанням, громадянське задоволення економічною політикою держави [5]. Взаємодії всіх компонентів благополуччя виявляються в економіко-фінансовій свободі вибору, незалежності від обставин і контролі над ситуацією. Показниками низького рівня соціально-психологічної адаптації є обраний особистістю пасивний стиль життя, відмова від відповідальності, низька оцінка власного благополуччя.

суб'єктивне відчуття загального й економічного благополуччя – це свобода вибору, незалежність від зовнішніх обставин і контроль над ситуацією [15].

На підвищення актуальності проблеми адаптації людини до постійних змін навколишнього середовища вказує велика кількість наукових праць. Це пов'язано з тим, що саме процес адаптації визначає можливості людини стосовно забезпечення діяльності та виживання в умовах підвищеної стресогенності зовнішнього середовища, що постійно змінюється. Стресори ставлять підвищені вимоги до адаптаційних можливостей людини. Недостатня адаптованість до їх дії чи, іншими словами, переважання сили стресорів над наявними адаптаційними можливостями призводить як до зниження ефективності діяльності людини, так і до виникнення різноманітних нервово-психічних і психосоматичних захворювань. Основним критерієм оцінки адаптаційного процесу вважається забезпечення досягнення мети діяльності при мінімізації плати за цю діяльність.

Порівнюючи різні підходи до оцінки якості життя, можна виокремити загальні тенденції, що впливають на

О. Дейнека описує особливості особистості, що сприяють її адаптованості [5]: енергетична обдарованість; стресостійкість; уміння навчатися; саморегуляція

й активність; гнучкість характеру (здатність у різних життєвих обставинах виявляти різні риси характеру), що відповідає ринковій орієнтації; виразні вольові якості; прикладний інтелект; високий рівень розвитку пам'яті та уваги; вираженість мотиву досягнення; перевага спрямованості на справу, а не на спілкування. Слід зазначити, що для досягнення економічного успіху необхідно формувати у громадян готовність до матеріального самозабезпечення [7]. У структуру матеріального самозабезпечення входять цілі, мотиви, способи дій, результат. Для досягнення позитивного результату людина повинна чітко сформулювати для себе ціль. Для побудови цілі вона повинна ретельно аналізувати соціально-економічне середовище. Ціль повинна відповідати певним вимогам: осяжність, відповідність суб'єктивним можливостям особистості, піддаватись вимірюванню (щоб можна було зафіксувати фази наближення до цілі), гнучкість (щоб можна було коректувати ціль у випадку виникнення непередбачуваних обставин). Мотиви матеріального самозабезпечення співвідносяться з потребою особистості у матеріальному самозабезпеченні. У нашому випадку мотивом діяльності є підвищення рівня життя. Цілі і мотиви визначають вибір сфери діяльності для отримання прибутків і способів матеріального самозабезпечення. Способи матеріального самозабезпечення – це дії, кожна з яких характеризується своїми проміжними цілями і утворює власне матеріальне самозабезпечення як діяльність. Способи матеріального самозабезпечення реалізуються за допомогою економічних операцій над власністю, а саме: виробництво, розподіл, обмін, споживання. Ця схема використовується не лише для підприємств, а й для домогосподарств. Результатом діяльності також є рівень життя. Результат діяльності має кількісні і якісні характеристики: він може бути високим або низьким в економічному сенсі (об'єктивний показник), а також є таким, який задовольняє або не задовольняє потреби особистості у матеріальному самозабезпеченні (суб'єктивний показник).

Психологічна готовність особи є психічним станом, який характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на оперативне або довгострокове виконання конкретної діяльності або трудовою завданням. Готовність особи до матеріального самозабезпечення включає спеціальну систему знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання трудових завдань, що входять до складу матеріального самозабезпечення як діяльності. Психологічна готовність тісно взаємозв'язана з професійною готовністю, але до неї не зводиться. Можна бути видатним майстром в своїй професії і залишатися психологічно не готовим до успішної діяльності по матеріальному самозабезпеченню. Психологічна готовність в науковій літературі трактується як психічний стан, який характеризується мобілізацією ресурсів суб'єкта праці на виконання конкретної діяльності. Психологічна готовність є станом максимальної включеності творчих сил і здібностей суб'єкта в діяльність. Відповідно психологічну готовність до матеріального самозабезпечення можна визначити як мобілізованість усіх ресурсів особи до рівня, достатнього для добування і накопичення доходів. Найважливіша характеристика господарюючої особи – потреба в матеріальному самозабезпеченні, повна відмова від утриманських настроїв, міцна переконаність в тому, що забезпечувати себе матеріально зобов'язана сама людина, не чекаючи пожертв ні від кого – ані від держави, ані від приватних осіб, ані від родичів і близьких.

Формування психологічної готовності особи до матеріального самозабезпечення здійснюється цілеспрямованою послідовністю взаємозв'язаних процедур і дій і

включає: усвідомлення своїх потреб і потреб суспільства; усвідомлення цілей, досягнення яких вирішує поставлену задачу; осмислення умов майбутньої діяльності; визначення найбільш раціональних способів дій; прогнозування своїх можливостей і умов майбутньої діяльності; мобілізацію всіх ресурсів особи для успішного досягнення цілей. Формування психологічної готовності до матеріального самозабезпечення є психологічно обґрунтований і підтримуваний педагогічний процес породження психічного новоутворення, в якому відбивається факт мобілізованості ресурсів особи. По своїй структурі це новоутворення, що має назву психологічна готовність, включає установку на обов'язкове включення в діяльність і здатність повністю включати в неї і підтримувати мобілізований стан ресурсів особи на рівні, достатньому для її успішного завершення.

Висновки

Соціальна адаптація – цілісний, безперервний, динамічний і відносно стійкий процес встановлення відповідності між рівнем актуалізованих на даний момент потреб та рівнем їх можливого (перспективного) задоволення.

Психологічна адаптація – це процес формування у свідомості людини концептуальної моделі, що включає спосіб впливу, його об'єктивну і суб'єктивну значимість для наслідків взаємодії людини і середовища, стратегію і тактику відповідних реакцій і формування на основі цього образу стану, що забезпечує відповідні дії людини.

Під поняттям "соціально-психологічна адаптація" розуміють включеність особистості у взаємодію з середовищем, що являє собою процес розв'язання суперечності у двох тенденціях – злиття особистості з соціумом, з одного боку, та її самовизначення, виділення власної індивідуальності, з іншого.

Економіко-психологічна адаптація виступає частиною адаптації людини як суб'єкта господарювання до ринку (виробника і споживача, учасника обміну і розподілу, об'єкту економічної політики). Вона розглядається як частина соціальної адаптації, що являє собою адаптацію суб'єкта господарювання до економічних умов, що динамічно змінюються, і проявляється в бідності чи матеріальному благополуччі, тобто в економічному статусі і якості життя людини, в її очікуваннях і ставленні до економічних реформ, ринку, грошей. Економіко-психологічна адаптація виступає як мікрорівень соціалізаційного процесу. Економіко-психологічна адаптація пов'язана з економічним статусом і ставленням до нього, добробутом, економічним благополуччям або бідністю, економічними мотивами, нормами і очікуваннями. Показником ефективної адаптації слугує показник "якість життя", який включає суб'єктивну оцінку благополуччя.

Умовою успішної економіко-психологічної адаптації є сформованість у індивіда готовності до матеріального самозабезпечення.

1. Аврамова Е. Адаптационные ресурсы населения: попытка количественной оценки / Е. Аврамова, Д. Логинов // Мониторинг общественного мнения. Информация, анализ, экономические и социальные перемены. – 2002. – № 3. – С. 13-17.
2. Андреева И. В. Экономическая психология. Социокультурный подход / И. В. Андреева. – СПб.: Питер, 2000. – 511 с.
3. Балабанова Е. С. Социально-экономическая зависимость и социальный паразитизм как формы адаптации к социально-экономическим условиям / Е. С. Балабанова // Российские общественные науки: Новая перспектива: Способы адаптации населения к новой социально-экономической ситуации в России. – М.: МОНФ, 1999. – Вып. 11. – С. 16.
4. Бодров В. А. Психологические механизмы адаптации человека / В. А. Бодров // Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы / Отв. ред. Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2007. – С. 42-61.
5. Дейнека О. С. Экономическая психология / О. С. Дейнека. – Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2000. – 158 с.
6. Зотова О. И. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности / О. И. Зотова, И. К. Кряжева // Психологические механизмы

регуляції соціального поведіння / Отв. ред. М. И. Бобнева, Е. В. Шорохова. – М.: Наука, 1979. – С. 219-232. 7. Китова Д. А. Матеріальне самообеспечення людини як предмет психологічного дослідження / Д. А. Китова // Проблеми економічної психології. Том 2 / Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2005. – 644 с. – С. 577–600. 8. Ключникова Л. В. Взаимосвязь адаптации переселенцев и восприятия ими межгрупповых различий в новой социальной среде: Программа исследования / Л. В. Ключникова, В. Н. Позняков // Современная психология: Состояние и перспективы исследований. Часть 5. Программы и методики психологического исследования личности и группы: Материалы юбилейной научной конференции ИП РАН, 28–29 января 2002 г. Отв. ред. А. Л. Журавлев. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2002. – С. 151–179. 9. Кокун О. М. Психологія. Навчальний посібник / О. М. Кокун. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с. 10. Корольчук М. С. Актуальні проблеми психологічного забезпечення діяльності в стресових умовах / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк // Всеукраїнський конгрес психологів; м. Київ, 24-26 жовтня 2005. – К.: 2005. – С. 46-55. 11. Луковицкая Е. Г. Адаптационные стратегии в меняющемся обществе / Е. Г. Луковицкая // Социальные трансформации в России: Теории, практики, сравнительный анализ / Под ред. В. А. Ядова. – М.: Флинта, Московский психолого-социальный институт, 2005. – С. 364-390. 12. Медведев В. И. Адаптация человека /

В. И. Медведев. – СПб.: Ин-т психологии: Ин-т мозга человека, 2003. – 551 с. 13. Муздыбаев К. Экономическая депривация, стратегия ее преодоления и поиск социальной поддержки / К. Муздыбаев. – СПб., 1997. – 42 с. 14. Намазов В. Н. Психолого-педагогические исследования индивидуально-личностных особенностей / В. Н. Намазов, А. И. Жмыриков. – М.: Б.И., 1988. – 80 с. 15. Петровська Т. Економіко-психологічна адаптація і стиль життя / Т. Петровська // Соціальна психологія. – 2004. – № 6 (8). – С. 86-93. 16. Реан А. А. Психология адаптации личности: анализ, теория, практика / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 479 с. 17. Современный психологический словарь: учебное пособие для студентов вузов / Н. Н. Авдеева и др. / Под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК; Владимир: ВКТ, 2008. – 490 с. 18. Харитонов Е. В. К вопросу о профессионально-личностной неустойчивости в пожилом возрасте / Е. В. Харитонов // Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы / Отв. ред. Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2007. – С. 234–248. 19. Хащенко В. А. Взаимосвязь оценки качества жизни и экономико-психологического статуса личности / В. А. Хащенко, А. В. Баранова // Проблемы экономической психологии / Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М.: ИП РАН, 2004. – Т. 1. – С. 501-527.

Надійшла до редколегії

О. Литовченко, канд. пед. наук

СОЦІАЛІЗАЦІЯ І СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Матеріали статті представляють теоретичні аспекти проблеми співвідношення сутності понять "соціалізація" – "соціальне становлення особистості" з позицій психологічної, соціально-педагогічної науки.

The paper presents the theoretical aspects of the relationship between the nature of concepts "socialization" – "social formation of personality" from the standpoint of psychological, social and educational science.

Суспільна сутність особистості є атрибутивною характеристикою кожного людського суб'єкта, завдяки чому він регулює власні відносини з об'єктивною дійсністю. Починаючи з Я. А. Коменського, проблема соціального в розвитку особистості стає частиною власне педагогічної проблематики і є присутньою в усіх подальших педагогічних концепціях.

На сучасному етапі суспільного розвитку педагогічна наука стикається із черговою науковою проблемою: необхідністю пошуку адекватних механізмів, способів забезпечення соціальності людини в суспільстві в умовах нової суспільної свідомості, культури, нової системи цінностей й форм соціальної організації [10, с. 184].

Особливо остання позиція є актуальною стосовно молодих людей, суттєвою потребою яких відповідно до психологічних особливостей становлення особистості у цьому віці є потреба посісти певне місце в житті суспільства, самореалізуватися в соціальному середовищі (І. Д. Беха, М. Й. Боришевський, С. Д. Максименко, М. В. Савчин, Д. І. Фельдштейн та ін.). Соціально-економічні, соціокультурні умови в Україні, на нашу думку, зумовили проблему освічених, проте певною мірою "розгублених" молодих людей, які обирають у якості ціннісних пріоритетів, об'єктів "відстоювання" хибні, іноді соціально небезпечні ідеї (звідси й поширення крайніх, радикальних молодіжних угруповань тощо).

У такому контексті закономірним є підвищення уваги до проблем соціалізації, соціального становлення дітей та молоді.

Проблема соціального становлення особистості є насамперед проблемою психологічною, соціально-психологічною. Водночас цілком правомірним є аналіз сутності такого феномену з позицій соціально-педагогічної науки, що вбачає суттєвим своїм завданням досліджувати педагогічні можливості середовища життєдіяльності дитини та його вплив на її соціальне становлення, вивчати закономірності й механізми становлення й розвитку особистості в процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах (О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, І. Д. Зверева, А. Й. Капська, Г. М. Лактіо-

нова, С. Я. Харченко та ін.) [1; 4; 12]. Відповідно категорії "соціалізація", "соціальний розвиток", а також "соціальне виховання", "соціальне середовище", "адаптація", "реабілітація", "соціально-педагогічна підтримка", "соціальний супровід" та ін. розглядаються серед базових понять соціальної педагогіки [1; 2].

Актуальність проблеми соціалізації, соціального становлення особистості зумовила значний інтерес до цієї проблематики; суттєвими в межах нашого дослідження є наукові праці, у яких

- представлено *психологічні основи* становлення особистості (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, П. Я. Гальєрін, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, І. С. Кон, О. М. Леонтьєв, А. В. Петровський, а також І. Д. Беха, О. Л. Кононко, С. Д. Максименко, Д. І. Фельдштейн та ін.); різні аспекти проблеми соціального становлення представлені у роботах К. А. Альбуханової-Славської, К. А. Борисова та ін.; суттєвим аспектам процесу становлення людини в онтогенезі присвячено праці В. В. Давидова, Б. І. Додонова, Д. Б. Ельконіна, а також І. Д. Беха, О. Л. Кононко, Д. І. Фельдштейна та ін. Особливості власне соціального розвитку особистості розкрито у працях Л. С. Виготського, сутність якого у широкому сенсі психолог розумів як процес становлення людини як соціальної істоти під впливом суспільства [3]; індивідуальні особливості особистості, питання психології особистості, колективу та психології спілкування представлено у працях І. Д. Беха, М. Й. Боришевського, Г. С. Костюка, С. Д. Максименка та ін. Суттєвим для розуміння соціального становлення є психологічне положення про особистість як соціальну індивідуальність (В. А. Ядов) [<http://ecsocman.edu.ru/db/msg/308209.html>].

- вивчаються *соціально-педагогічні основи* навчально-виховного процесу як чинника соціального становлення особистості (А. С. Макаренко, В. О. Сухоминський, С. Т. Шацький, а також В. Г. Бочарова, А. В. Золотарьова, І. П. Іванов, Б. В. Купріянов та ін.); наголошується на дуалістичній сутності людини, необхідності гармонізації соціального й індивідуального (О. Л. Кононко, А. В. Мудрик, Г. П. Пустовіт, Т. О. Ромм